

УДК 502.33: 631.15

М. М. Кочерга,

к. с.-г. н., с. н. с., провідний науковий співробітник,

ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України", м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

М. Kocherga,

Ph.D. in Agricultural Sciences, Senior Research Fellow Leading Research Fellow State Institution

"Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of NAS of Ukraine"

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL AUDIT IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Визначено, що формування концептуальних засад екологічного аудиту в аграрному секторі економіки повинні відображати сутнісні та змістовні аспекти даного процесу. В статті сформульовано концептуальні положення становлення екологічного аудиту в аграрному секторі економіки шляхом розмежування економічних, техніко-технологічних і організаційних аспектів його здійснення, що розглядаються в єдиній системі управління заснованій на циклі Демінга. Він являє собою цикл періодичного планування, здійснення, оцінювання та перегляду діяльності. Такий підхід дає змогу постійно й найбільш ефективно відстежувати діяльність будь-якої організації або технологічного процесу і вносити корективи. Тому розвиток екологічного аудиту є невід'ємною складовою в системі екологічного менеджменту аграрних підприємств. Доведено необхідність при проведенні екологічного аудиту треба чітко розрізняти економічну, техніко-технологічну та організаційну сторони його реалізації. У зв'язку з цим запропоновано види екологічного аудиту: екологічний організаційно-управлінський, екологічний технічний, екологічний технологічний, екологічний обліково-економічний.

This paper deals with formation of the conceptual foundations of environmental audit in the agricultural sector should reflect the essential and substantive aspects of the process. Conceptual provisions of ecological audit in the agricultural sector through the separation of economic, technical, technological and organizational aspects of its implementation, discussed in unified management system founded on the Deming Cycle have been formulated in this article. It represents a cycle of periodic planning, implementation, evaluation and review of activity. This approach makes it possible to continuously and more effectively monitor the activities of any organization or process and make adjustments. Therefore, the development of environmental audit is an integral part of the system of environmental management of agricultural enterprises. Necessity in an environmental audit to clearly distinguish the economic, technical, technological and organizational aspects of the implementation has been proved. In this regard types of environmental audits have been suggested: environmental organizational administrative, environmental engineering, environmental technological, environmental and accounting economic.

Ключові слова: екологічний аудит, концепція, положення, аграрний сектор економіки, розвиток, управління.

Key words: environmental audit, concept, foundations, agricultural sector of the economy, development, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стан економіки аграрного сектора в багатьох країнах світу потребує переходу на інтенсивні методи господарювання. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, пріоритетність у ній техногенного фактора, вплив на земельні ресурси за допомогою механізації, хімізації та меліорації мають позитивний вплив до певних меж. Активне нарощування застосу-

вання засобів і предметів праці в розрахунку на одиницю земельної площі, що перевищує норми, має від'ємний екологічний ефект. Настає період, коли витрати не окуповуються, знижується продуктивність земельних угідь, посилюється екологічний опір ґрунтів. Отже, ігнорування екологічним фактором веде до зниження економічних показників, що підтверджує знижену якість агробіоценозів. У зв'язку

Рис. 1. Спонукальні чинники проведення екологічного аудиту в аграрному секторі економіки

з цим виникла потреба в контролі за господарською діяльністю аграрних підприємств.

Особливе місце в системі такого контролю займає екологічний аудит — інструмент, що включає в себе організаційно-економічні фактори захисту навколишнього середовища. Він дозволяє вибрати оптимальний варіант природоохоронних механізмів, організувати інформаційно-аналітичний контроль за станом і ступенем використання природних ресурсів, дати оцінку еколого-економічної доцільності того чи іншого інвестиційного проекту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Теоретичною базою дослідження та сформульованих висновків стали праці таких вітчизняних та зарубіжних учених з питань екологічного менеджменту: І.К. Бистрякова, Т.П. Галушкіної, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, В.М. Трегобчука, Т.Ю. Туниці, О.І. Фурдичка, С.К. Харічкова, М.А. Хвесица, Є.В. Хлобистова, О.М. Царенка та інших. У їх дослідженнях висвітлено питання пов'язані з екологізацією усіх сторін суспільної діяльності, впровадженні сучасних механізмів та інструментів екологізації та забезпечення ресурсно-екологічної безпеки. Питанням формування та функціонування екологічного аудиту в Україні присвячено праці Н.М. Андрєєвої, О.О. Веклич, У.П. Новак, Т.І. Пізняк, О.Ф. Савченка, М.М. Шафорової, Г.Г. Шматкова та інших.

Поряд з цим, недостатньо розробленими залишаються концептуальні засади становлення та розвитку екологічного аудиту в аграрно-

му секторі економіки України. Відсутність зазначених напрацювань ускладнює законотворчу роботу щодо застосування екологічного аудиту в галузі сільського господарства і створює певні проблеми щодо правозастосування вже наявних нормативно-правових актів про екологічний аудит.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування концептуальних положень становлення та розвитку екологічного аудиту в аграрному секторі економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета формування системи екологічного аудиту в аграрному секторі економіки полягає в стабілізації і поліпшенні екологічного стану сільськогосподарських товаровиробників та сільських територій шляхом утвердження концептуальних основ становлення екологічного аудиту як інтегрованого фактора еколого-економічного розвитку сільського господарства для забезпечення переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи аграрного природокористування.

В аграрному секторі економіки завданням екологічного аудиту є пошук оптимальних шляхів поєднання економічного та екологічного регулювання сільськогосподарської діяльності. Мета — сприяти своєчасному запобіганню соціального та економічного збитку, що виникає внаслідок впливу аграрного виробництва на стан навколишнього природного сере-

Рис. 2. Концепція екологічного аудиту в аграрному секторі економіки

довища. Результуючим показником екологічного аудиту в агросфері є надання достовірної та об'єктивної інформації, заснованої на ретельному аналізі численних факторів, які визначають міру співвідношення між економічною ефективністю аграрного виробництва і якістю навколишнього середовища. Актуальність проведення екологічного аудиту аграрних підприємств і організацій має, на нашу думку, економічний, екологічний і соціальний аспекти (рис. 1).

На наш погляд, формування концептуальних засад екологічного аудиту в аграрному секторі економіки, повинні відображати сутнісні та змістовні аспекти екологічного аудиту. Тому пропонуємо включити наступні концептуальні напрями становлення екологічного аудиту в аграрному секторі економіки згрупувавши їх за наступними аспектами:

— економічні (створення теоретико-методологічних та практичних засад для запровадження екологічного управління в сільському господарстві; перехід від оцінок можливих збитків, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, до їх передбачення, можливого усунення, кількісного аналізу та визначення перспективних шляхів екологізації аграрного виробництва; екологічна мотивація сільськогосподарської діяльності, суть якої полягає в широкому і пріоритетному застосуванні при вирішенні екологічних проблем різних засобів мотивації; розширення бази оподаткування забруднюючих речовин і екологічно небезпечної продукції, враховуючи досвід країн — членів ЄС/ОЕСР; екологічна реструктуризація податкової системи (нарощення при-

родно-ресурсної рентної складової у податковій системі в цілому без порушення податкового балансу); посилення державної підтримки сільськогосподарських виробників продукції органічного землеробства; стимулювання розвитку екологічної сертифікації та стандартизації в аграрному секторі економіки);

— техніко-технологічні (формування методичного забезпечення, яке б враховувало галузеві особливості технологічних процесів в сільському господарстві; стимулювання інноваційних розробок та інвестиційних проектів спрямованих на впровадження ресурсозберігаючих технологій, модернізацію існуючих техніко-технологічних процесів; формування бази даних технологічних заходів/найкращих доступних технологій для оптимізації вирішення проблем охорони навколишнього середовища для різних секторів аграрного виробництва; забезпечення принципу своєчасності (пов'язана з сезонністю аграрного виробництва), що визначає час вирішення завдань з метою попередження негативних наслідків і мінімізації втрат);

— організаційні (організація обов'язкового незалежного аудиту об'єктів потенційної екологічної небезпеки в аграрному секторі економіки; створення ринку послуг екологічного страхування; удосконалення нормативно-розрахункової бази і порядку сплати податку на екологічно шкідливу продукцію з урахуванням існуючих недоліків та відповідно до принципу "платить забруднювач"; забезпечення інтегрованості (вирішення проблем має бути інтегровано з цілями еколого-економічного розвитку); підготовка фахівців — професіоналів, орієнтованих на знання в галузі сільського господар-

Таблиця 1. Доцільність проведення екологічного аудиту в аграрній сфері

Вид діяльності	Результати екологічного аудиту
Інвестиційна	Оцінювання рівня екологічного ризику об'єктів інвестування
Приватизаційна	Визначення вартості об'єктів приватизації
Виробнича	Ухвалення рішень щодо модернізації технологічного процесу
Наукова	Розроблення нових сучасних технологій
Екологічна сертифікація	Визначення відповідності фактичних показників діяльності аграрних підприємств екологічним нормам і стандартам
Екологічне страхування	Оцінювання рівня екологічної безпеки об'єктів страхування
Маркетингова	Визначення цінової політики
Організаційна	Складання прогнозів і планів; контроль у сфері природокористування

Джерело: адаптовано автором [4; 6].

ства; розвинена і збалансована відповідальність за результати роботи.

Загалом концепція екологічного аудиту в аграрному секторі економіки схематично зображено на рисунку 2. Отже, при проведенні екологічного аудиту треба чітко розрізняти економічну, техніко-технологічну та організаційну сторони його реалізації. У зв'язку з цим можна вказати на необхідність виділяти види екологічного аудиту: екологічний організаційно-управлінський, екологічний технічний, екологічний технологічний, екологічний обліково-економічний [2; 4; 5].

Основні відмінності змісту цих видів аудиту повинні бути відображені в плані та програмі аудиторської перевірки. На нинішньому етапі національної практики залишається серйозною проблемою мотивація розроблення та проведення програм добровільного (ініціативного) екологічного аудиту в системі екологічного менеджменту з перспективою розвитку інтегрованої системи екологічного менеджменту та екологічного аудиту. Основні спонукальні причини необхідності проведення екологічного аудиту: інвестиційний процес; екологічна експертиза; приватизація; відносини з територіальними й державними органами екологічного контролю та управління; відносини з громадськістю та населенням; запобігання виникненню гострих екологічних проблем; врегулювання складних існуючих конфліктних ситуацій; екологічна освіта [1; 3; 6; 7].

Основними функціями екологічного аудиту в аграрному секторі економіки є створення такого механізму вирішення екологічних проблем, який став би невід'ємною частиною діяльності аграрного підприємства та сільської територіальної громади. Іншим важливим завданням є демонстрація населенню, установам та організаціям політики в галузі охорони навколишнього середовища та ефективності заходів з реалізації місцевої екологічної політики.

Отже, очевидно, що необхідно застосовувати екологічний аудит, для того щоб можна

було вибрати найбільш оптимальний спосіб щодо досягнення необхідної якості продукції, підвищення іміджу підприємства, зниження негативної дії на довкілля. У таблиці 1 узагальнено інформацію про доцільність використання результатів екологічного аудиту.

Процес упровадження екологічного аудиту в аграрному секторі економіки стримується через відсутність законодавчої і нормативно-методичної бази з екологічного аудиту, фахівців-практиків, а також спеціалізованого координуючого органу в системі управління на різних рівнях (місто, область, регіон, держава). Таким чином, реалізація передбачених стратегічних заходів щодо стійкого розвитку країни на основі результатів екологічного аудиту сприятиме мінімізації існуючих диспропорцій у розвитку регіонів, а також збалансованості економічного й соціально-екологічного розвитку.

Концептуальні положення екологічного аудиту в аграрному секторі економіки, що відображають сукупність проблем оцінки та контролю, взаємопов'язаних з екологічними процесами, повинні розглядатися і вирішуватися в єдиній системі управління заснованій на циклі Демінга. Він являє собою цикл періодичного планування, здійснення, оцінювання та перегляду діяльності [4]. Основоположний його принцип полягає в тому, що планування первинне, і якщо немає серйозних підстав до зміни, то все має бути реалізовано. Інститут екологічного аудиту, новітній для вітчизняного аграрного сектора економіки. Тому держава повинна сприяти його розвитку, регламентуючи суспільні відносини, що виникають у процесі аграрного виробництва, прогнозуючи появу нових відносин і встановлюючи щодо них норми випереджаючого регулювання. Тільки за цих умов можна досягти основної мети екологічного аудиту в агросфері — дотримуватися норм екологічної безпеки, раціонального природокористування в процесі аграрного виробництва. Такий підхід дає змогу постійно й

найбільш ефективно відстежувати діяльність будь-якої організації або техніко-технологічного процесу і вносити корективи.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, формування концептуальних засад екологічного аудиту в аграрному секторі економіки, повинні відображати сутнісні та змістовні аспекти екологічного аудиту. Тому запропоновано включити наступні концептуальні напрями становлення екологічного аудиту в аграрному секторі економіки згрупувавши їх за наступними аспектами: економічні, техніко-технологічні, організаційні. Концептуальні положення екологічного аудиту в аграрному секторі економіки, що відображають сукупність проблем оцінки та контролю, взаємопов'язаних з екологічними процесами, повинні розглядатися і вирішуватися в єдиній системі управління заснованій на циклі Демінга. Він являє собою цикл періодичного планування, здійснення, оцінювання та перегляду діяльності. Основоположний його принцип полягає в тому, що планування первинне, і якщо немає серйозних підстав до зміни, то все має бути реалізовано. Такий підхід дає змогу постійно й найбільш ефективно відстежувати діяльність будь-якої організації або технологічного процесу і вносити корективи. Саме контроль та оцінка дають вхідну інформацію і пропозиції для внесення коректив. Тому розвиток екологічного аудиту є невід'ємною складовою в системі екологічного менеджменту.

Загалом держава повинна сприяти розвитку екологічного аудиту в аграрному секторі економіки, регламентуючи суспільні відносини, що виникають у процесі сільськогосподарського виробництва, прогнозуючи появу нових відносин і встановлюючи щодо них норми випереджаючого регулювання. Тільки за цих умов можна досягти основної мети екологічного аудиту в агросфері — дотримуватися норм екологічної безпеки, раціонального природо-користування в агросфері.

Література:

1. Екологічний аудит: посібник з екологічного менеджменту і екологічного аудиту / [В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький]. — К.: Символ-Т, 1997. — 221 с.
2. Мех Я. Екологічний аудит: сутність і проблеми становлення // Я. Мех, Р. Кулик // Бухгалтерський облік і аудит. — 2010. — № 2. — С. 45—48.
3. Паппу Т.Б. Формування концепції екологічного аудиту території / Т.Б. Паппу // Фор-

мування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 7/8 (122/123). — С. 169—174.

4. Савкин В.И. Экологический менеджмент в АПК: теоретические основы и практический опыт: [монография] / В.И. Савкин. — Орел: Континент, 2007. — 217 с.

5. Фостолович В.А. Екологічний аудит в системі екологічного менеджменту сільськогосподарських підприємств / В.А. Фостолович, О.О. Яковенчук, Я.О. Яковенчук // Інноваційна економіка. — 2011. — № 4. — С. 61—65.

6. Guidance on Conducting Audits of Activities with an Environmental Perspective [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.environmental-auditing.org/>

7. Guseva T., Daiman S. Environmental Management Systems in Russia — an Overview: Proc. of "EMAS Eastwards" Conference. — Kaunas, 1999. — P. 7.

References:

1. Shevchuk, V.Ya. Satalkin, Yu.M. and Navrots'kyj, V.M. (1997), *Ekolohichnyj audyt: posibnyk z ekolohichnoho menedzhmentu i ekolohichnoho audytu*, [Ecological Audit: A Handbook of environmental management and environmental auditing], Symbol-T, Kyiv, Ukraine.

2. Mekh, Ya. and Kulyk, R. (2010), "Ekolohichnyj audyt: sutnist' i problemy stanovlennia", *Bukhhalters'kyj oblik i audyt*, vol. 2, pp. 45—48.

3. Pappu, T.B. (2011), "Formuvannia kontseptsii ekolohichnoho audytu terytorii", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7/8, no. 122/123, pp. 169—174.

4. Savkin, V.I. (2007), *Jekologicheskij menedzhment v APK: teoreticheskie osnovy i prakticheskij opyt* [Environmental management in AIC: theoretical basis and practical experience], Kontinent, Orel, Rossija.

5. Fostolovych, V.A. Yakovenchuk, O.O. and Yakovenchuk, Ya.O. (2011), "Ekolohichnyj audyt v systemi ekolohichnoho menedzhmentu sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 4, pp. 61—65.

6. The official site of The International Organization of Supreme Audit Institutions Working Group on Environmental Auditing (2012), "Guidance on Conducting Audits of Activities with an Environmental Perspective", available at: <http://www.environmental-auditing.org/> (Accessed 4 January 2014).

7. Guseva, T. and Daiman, S. (1999), *Environmental Management Systems in Russia — an Overview*, Proc. of: "EMAS Eastwards" Conference, Kaunas, Lithuania.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014 р.